

Izvorni znanstveni rad
UDK 948.75 Križevci "12"

O NEKIM OSOBITOSTIMA PRIVILEGIJA ZA KRIŽEVCE (1252. GOD.)

Lujo Margetić

1. U svečanom obilježavanju 740. godišnjice izdavanja privilegija bana Stjepana Križevcima središnja bi točka nesumnjivo trebao biti sam taj privilegij.¹ On je izdan 24. travnja 1252. godine: "*Datum in festo sancti Georgii*". Ban doduše ne kaže gdje je izdao ispravu, ali se čini da je ona izdana u kastrumu Križevci, jednoj od važnijih utvrda na glavnoj vojničkoj cesti koja je iz Ugarske preko Koprivnice, Križevaca i Zagreba vodila prema moru. Naime, u ispravi ban kaže da je osobno izvršio očevid nad zemljištima koja je namjeravao dodijeliti gradu i koja je nakon toga preko pristava dodijelio: "*Assignavimus eciam terram de superiore parte ville Crisiensis, quam nos personaliter inspeximus.*"

Prilika da se ta isprava nešto podrobnije analizira to je bolje došla što je ona začudo u našoj historiografiji vrlo zanemarena premda zbog svoga sadržaja zaslužuje punu pažnju ne samo u okviru proučavanja povijesti grada Križevaca nego i kao izvanredno važno vrelo upoznavanja razvoja gradova u Slavoniji i Ugarskoj, i uopće u jugoistočnoj Europi.

2. O podjeljivanju povlastice slobodnoga grada Križevcima pisala je N. Klaić, i to čak tri puta, 1955.,² 1975.³ i 1990. god.⁴

U svojem je radu iz 1955. god. N. Klaić trežište svoje analize postavila na ulogu križevačkog kastruma, u skladu s njezinom postavkom o odlučujućoj ulozi "sistema castra (...) u stvaranju slavonskih varoši". N. Klaić upozorava na okolnost da se *locus Crisiensis* spominje već 1209. god. i zaključuje da je križevačko naselje nastalo kao "podgrađe ili predgrađe uz *castrum*", te da se privilegijem iz 1252. nije osnovalo neko novo naselje, već da je postojeće naselje dobilo općinsku organizaciju.⁵

Dvadeset godina kasnije N. Klaić se ponovno pozabavila Križevcima. Ona je svoje analize proširila na pitanje kako to da se Križevci kao privilegirani grad pojavljuju tek

¹ Vidi T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje CD), IV, Zagreb 1906., 489-491, br. 426. Ondje i ostala izdanja.

² Prilog pitanju postanka slavonskih varoši, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta III*, Zagreb 1955.

³ N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, 306. Vidi i n. dj. 289.

⁴ N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990., 262.

⁵ Vidi bilj. 2.

1252. god. Ona to objašnjava time što je u Križevačkoj županiji posebna pozornost bila posvećena vojnoj organizaciji pa je zbog toga gospodarstvo bilo zapušteno, i to osobito trgovina. Usto, Križevci kao otvoreno naselje na vojničkoj cesti nisu bili dovoljno zaštićeni pa je i to dodatni razlog zašto je ban tek 1252. god. dodijelio Križevcima privilegij. Međutim, okolnost da je Križevcima upravo ban podijelio privilegij imala je za posljedicu da su Križevci imali nešto drukčiji položaj od ostalih gradova: porezi i pristojbe plaćaju se banu, a drugostupanjska instancija je ban, a ne kralj. I konačno, kako ban želi spriječiti naseljavanje kmetova u Križevcima kao važnom političkom središtu Slavonije, on zabranjuje da se u grad primaju oni koji plaćaju marturinu, tipičan kmetски porez. Tako N. Klaić 1975. god.

U radu objavljenom 1990. god. pisanom, čini se, prije 1985.⁶ N. Klaić je uglavnom sažela svoju analizu iz 1975. god., kojoj je dodala ovu novu misao: "Međutim, nakon tatarske provale trebalo je užurbano podizati naselja uz vojničku cestu i zato ban Stjepan 1252. god. osniva (...) veliku i slobodnu varoš u Križu."

V. Bedenko je u svom izvrsnom radu objavljenom 1975. umnogome iznio nove poglede i u bitnim elementima popunio i ispravio teze N. Klaić.⁷

3. Smatramo da od svih odredaba križevačkog privilegija iz 1252. god. posebnu pozornost treba posvetiti marturinarijima, osobama, koje plaćaju marturinu i kojima je ban zabranio dolazak u Križevce. Klauzula je neobična. Nju ne nalazimo ni u jednom drugom slavonskom i ugarskom privilegiju. Ona glasi:

Volumus etiam quod homines qui marturinas soluere solent, ad ipsam villam non recipiantur, tj. još hoćemo da se u taj grad ne prihvaćaju ljudi koji plaćaju marturine.

Autori doduše spominju tu neobičnu odredbu (npr. Timon još daleke 1904. god.⁸ i N. Klaić 1976. god.⁹), ali uzalud ćemo tražiti bar donekle zadovoljavajuće objašnjenje. Grothusen govori doduše o križevačkom privilegiju i uspoređuje ga sa Zlatnom bulom izdanom 1242. god. zagrebačkom Gradecu, ali kao bitnu razliku (*wesentlicher Unterschied*) navodi samo da apelacija od prvostupanjske presude križevačkoga gradskog suca ne ide na kralja, nego na bana, i to smatra kao "jasno umanjenje križevačkih sloboda u uporedbi s *civitas in monte Grech*".¹⁰

Ako se želimo približiti razumijevanju te odredbe, moramo najprije utvrditi je li ona donesena radi ograničenja prava marturinarija, tj. osoba obvezanih na plaćanje marturine¹¹ ili zato što su se imale u vidu neke specifičnosti grada Križevaca. Čini se da ne bi

⁶ Vidi bilj. 4.

⁷ V. Bedenko, Križevci - razvoj grada, Glasilo Arhitektonskog fakulteta 3, 1975, 1-61.

⁸ A. Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, Berlin 1904, 220.

⁹ Klaić, n. dj. (vidi bilj. 3), 306. N. Klaić ne spominje tu odredbu ni u radu iz 1955., ni u onom objavljenom 1990. Očito ta odredba nije osobito privukla njezinu pozornost.

¹⁰ K.-D. Grothusen, Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts, Wiesbaden 1967, 234.

¹¹ Osnovne podatke o njima vidi u V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik. Zagreb 1908-1922, 633-634 i Z. Herkov, Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, Zagreb 1956, II, 128 (s. v. *marturina*) i 131 (s. v. *marturinarius*). Marturinariji su nesumnjivo slobodni ljudi. To se vidi iz toga što plaćaju podavanje marturina, a i iz okolnosti što Statuti zagrebačkog kaptola nabrajaju njihove obveze

smjelo biti sumnje da je riječ o specifičnom položaju grada Križevaca. Inače bismo takvu ili sličnu odredbu našli i u drugim gradskim privilegijima na području Slavonije i Ugarske. Uostalom, odredba nije upućena marturinarijima, već gradskoj križevačkoj vlasti, kojoj se zabranjuje primanje marturinarija. Usput budi rečeno, marturinariji su nasljedni stvaropravni zakupci zemljišta koja obrađuju i čija je sloboda utvrđena upravo time što plaćaju podavanje marturinu. Kad bi oni bili servi, oni bi stajali pod vlašću svoga gospodara pa bi gospodar - a ne serv - plaćao javnopravna i privatnopravna podavanja, dakle uz ostalo i marturinu. Zbog toga se u nekim gradskim privilegijima na razne načine utvrđuje da svaki slobodni čovjek može doći stanovati u određeni grad, npr. 1328. god. za trgovište Zelinu ("svaka slobodna osoba")¹² - slično kao i za neke ugarske gradove¹³ - za Petrinju¹⁴ i Samobor¹⁵ ("quis, odnosno, aliquis"), Krapinu, gdje je čak izričito određeno da *si aliqui servientes sub eodem castro edificia facere et in medio eorum commorari voluerint, tunc ad eandem libertatem sicut ceteri ciues et hospites ipsius libere ville nostre descendant et in eadem libertate commorentur*,¹⁶ tj. ako bi neki koji služe pod kastrom htjeli sagraditi kuće i među njima stanovati, tada prelaze na istu slobodu kao i drugi građani i gosti i prebivaju pod tom istom slobodom. Najčešće se u privilegijima pravo preseljenja slobodne osobe u neki grad uopće ne spominje, jer se samo po sebi razumije. Zašto je, dakle, jedino Križevcima zabranjeno da primaju marturinarije i zašto odredba kasnije nije ukinuta, npr. prilikom potvrde tog privilegija po kralju Ludoviku I. u 1382. godini?¹⁷ Marturinariji iz Križevačke županije mogli su se preseliti npr. u nedaleku Zelinu jer je ban Mikac 16. listopada 1328. god.¹⁸ pozvao sve ljude slobodnog pravnog položaja (*libere condicionis*) da dođu u taj "slobodni grad našega gospodina kralja" (*ad liberam villam domini nostri regis*).

Možda se ova odredba privilegija za Križevce može povezati s okolnošću da su oni dobili privilegirani položaj slobodnoga grada sa stanovitim zakašnjenjem u odnosu na glavni val privilegiranja slavonskih gradova: 1220. god. Varaždin, 1228. Perna, 1231. Vukovar, 1234. Virovitica, 1240. Petrinja, približno u to doba i Samobor, 1242. Zagreb - a Križevci tek 1252.¹⁹ Ako tome dodamo da je Koprivnica dobila donekle privilegirani

prema kaptolu odvojeno od neslobodnih ljudi, serva. Marturinariji se mogu slobodno seliti jer nisu vezani uz zemlju (a ni uz gospodara). Statuti zagrebačkog kaptola navode da u slučaju da bi zakupci (*coloni*) marturinariji pobjegli prije nego što bi platili sve ono na što su obvezani (*affugerint non facta solutione de praemissis*), dužan je kaptolski dekan naknaditi ono što nedostaje. Vidi I. K. Tkačević, *Statuta capituli Zagrabienensis saec. XIV*, Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis - Povjestni spomenici zagrebačke biskupije, knjiga III, Zagreb 1874, 22-26. Prema tome, o "bijegu", tj. o nezakonitom odlasku zakupaca može se govoriti samo u slučaju ako se udalje s posjeda prije nego što ispune svoje obveze.

¹² CD IX, 418.

¹³ Vidi Timon, n. dj. (bilj. 7), 222.

¹⁴ CD IV, 123, br. 113, 1240.

¹⁵ CD IV, 164, br. 149, prije 14. listopada 1242.

¹⁶ CD XI, 344, br. 261 od 1. ožujka 1347.

¹⁷ CD XVI, 257, br. 210 od 13. siječnja 1382.

¹⁸ CD IX, 416, br. 346.

¹⁹ Misao N. Klaić da se nakon tatarske provale (1242. god.) počinju "užurbano" podizati naselja duž "vojničke ceste" nije nimalo uvjerljiva. O nekoj užurbanosti moglo bi se govoriti tek 1242. ili 1243. god., a ne tek punih 10 godina kasnije. Uostalom, Koprivnica dobiva privilegij tek 1353. (odnosno 1356.) god. Osim toga,

položaj od hercega Stjepana tek 1353. god.²⁰, a od kralja Ludovika 1356. god.²¹ privilegij kojim je izjednačena u pravnom položaju sa zagrebačkim Gradecom, onda ne može a da ne padne u oči okolnost da je do zakašnjenja došlo upravo na glavnoj vojničkoj arteriji koja iz Ugarske preko Koprivnice i Križevaca vodi prema Zagrebu. Dobiva se dojam da je vrhovna vlast s velikim oprezom dodjeljivala privilegije na tom najosjetljivijem području koje je osiguravalo vojnu prisutnost u Slavoniji i put prema moru. Usto, očito se želio spriječiti dolazak marturinarija kao "nedovoljno podobnog" stanovništva u Križevce, gdje se nalazio glavni kastrum na tom dijelu važnoga puta. Ali, ima nešto još važnije.

Prethodno treba dodati i činjenicu da su Križevci već i po analiziranom privilegiju očito predviđeni kao jedno od vrela banskih prihoda i jedno od najvažnijih uporišta banske vlasti u Slavoniji. Za razliku od drugih slavonskih gradova žalba protiv prvostupanske presude gradske sudske vlasti ide banu. Dvije trećine tržišnih pristojbi i podavanja "za slobodu" (*pro libertate*) u visini od 40 denara po "ulaznim vratima" (*de qualibet porta*) plaćaju se banu, a ne kralju. U vrijeme izdavanja privilegija Križevcima zagrebački je Gradec još bio opterećen obvezom slanja 10 vojnika kad god kralj krene na vojnu prema Austriji i moru. Osim toga Gradec je u to doba bio dužan prilikom svakoga kraljeva posjeta opskrbiti kralja ne baš neznatnim podavanjem od 12 volova, 1000 kruhova i 4 bačve vina, a polovicom toga i prilikom svakog posjeta hercega "čitave Slavonije", ako je kraljevskoga roda. Naprotiv, banu je Gradec bio dužan dati počast od samo jednog vola, 100 kruhova i jednu bačvu vina, a i to isključivo prilikom nastupa bana na dužnost. Prema tome, očito je da je zagrebački Gradec bio zamišljen kao važno vojničko i trgovačko uporište kraljeve moći, a Križevci kao uporište banske vlasti. Kako nesumnjivo treba pretpostaviti da je ban Stjepan izdao Križevcima privilegij tako što je prethodno dobio kraljevo "usmjerenje" što smije i što ne smije učiniti, očito je s jedne strane da kralj nije imao ništa protiv toga da upravo ban izda privilegij Križevcima i time tom gradu jasno stavi do znanja tko mu je neposredno nadređen, ali je isto tako očito da je kralj želio da Križevci ne apsorbiraju slobodne seljake iz okolice jer bi to išlo na izravnu štetu svih onih okolnih posjednika koji su od tih seljaka vukli značajne koristi, npr. templara, kuće Sv. Groba u Glogovici (tzv. križnicima), tvrđavnih jobagiona kastruma Križevaca itd.

4. Je li ban Stjepan podjeljivanjem privilegija Križevcima osnovao novi grad ili samo podijelio "varoško pravo već naseljenim hospitima" kako se to izražava N. Klaić?²² V. Klaić smatra da riječi "*nova et libera villa*" ne označavaju osnivanje novoga grada.²³ N. Klaić argumentira svoje stajalište da je riječ o starom naselju ovako: "Inače bismo morali dokazati da je *locus Crisiensis* iz g. 1209. selo, pokraj kojega je nastala nova varoš."²⁴ Kada je 1976. god. N. Klaić ponovno pretresla isto pitanje, nije se posve

nema vijesti o tome da bi se Križevci i Koprivnica, dakle gradovi duž "vojničke ceste" utvrđivali. Jedino u tom slučaju moglo bi se možda nekako povezati podizanje naselja Križevci 1252. god. s tatarskom provalom, ali i onda sa slabom uvjerenjušću.

²⁰ CD XII, 149, br. 17 od 10. ožujka 1353.

²¹ CD XII, 373, br. 280 od 4. studenoga 1356.

²² Klaić, n. dj. (bilj 2), 55.

²³ Vidi bilj 5.

²⁴ Klaić, n. dj. (bilj. 2), 55.

jasno izrazila. Ona samo kaže da "za nastajanje posebnog varoškog naselja pod utvrdom nema, čini se, u XII i u prvoj polovici XIII st. dovoljno povoljnih uvjeta" tako da "tek 1252. g. ban Stjepan osniva veliku i slobodnu varoš u Križu". Nije jasno zašto je N. Klaić prevela "*nova et libera villa in Crisio*" kao "velika i slobodna varoš u Križu".²⁵

Što kaže sam privilegij? Treba priznati da osnivanje "novoga i slobodnoga grada" doista može značiti da je 1252. god. ban podijelio gostima i građanima Križevaca pravo na privilegiranu gradsku općinu na *istome* mjestu na kojem se ona i dotad nalazila i kao što može, uostalom, značiti i osnivanje grada Križevaca na onom mjestu gdje se dotad gosti *nisu* nalazili. Ali, smatramo da druge okolnosti govore u prilog drugonavedenom shvaćanju. Naime, ban upotrebljava izraz "*locare*", tj. upravo "utemeljiti" na jednom mjestu gdje grada još nije bilo. To je to više odlučujuće što je isti ban Stjepan približno u isto doba, tj. 1251., osnovao novi grad Jablanac, koji prije toga nije postojao i pri tome upotrijebio u biti istu riječ, "*collocare*".²⁶ U latinskom je poznat izričaj *locare fundamenta urbis*, tj. utemeljiti grad u građevinskom, a ne pravnom smislu. Usto, ban oslobađa Križevčane tri iduće godine bilo kakvih podavanja, a to se i inače događalo upravo u onim slučajevima kada se grad postavljao na mjestu gdje ga prije nije bilo: zagrebački Gornji grad, pa su građani zbog toga dobili oprost od podavanja tijekom 5 godina.²⁷ Nadalje, kada je 1329. godine došlo do premještanja položaja grada Ključa, građanima koji su se trebali preseliti obećano je oslobođenje od podavanja tijekom 3 godine.²⁸ Ondje gdje nema preseljenja, već se postojećoj urbanoj cjelini dodjeljuje pravo slobodnoga grada nećemo naći takvu odgodu jer za nju nema potrebe i jer bi bila besmislena. Ukratko, smatramo da sve govori u prilog tvrdnje da su se Križevčani preselili iz podgrađa kastruma Križevaca na nedaleku novu lokaciju.

5. Privilegij za Križevce iz 1252. god. sadržava još neke nazive i odredbe koji nisu uobičajeni u drugim ugarskim i slavonskim privilegijima.

Prije svega, u križevačkom privilegiju opetovano se govori o *communis populus*. Pod tim nazivom privilegij označava križevačke građane koje na drugim mjestima zove *cives*, *concives*, *hospites*. Tako npr. *communis populus* bira svake godine gradskog poglavara, *maior ville*. Isti termin upotrebljava se i u odredbi po kojoj građanstvo može gradskog poglavara nakon isteka godine ponovno birati.²⁹

Pozornost privlači osobito ova odredba:

Fur autem et calumniator manifestus contra quem communis populus faceret testimonium, ablatiis omnibus que habet de villa expellatur cum pudore, tj. očiti kradljivci i lažni tužitelj protiv kojeg bi svjedočilo cjelokupno građanstvo tjera se sramotno iz grada nakon što mu se oduzme sve što ima.

²⁵ I u svom radu navedenom u bilj. 4 N. Klaić prevodi "nova" s "velika".

²⁶ CD IV, 472, br. 409.

²⁷ CD IV, 174, br. 155 (16. studenoga 1242.).

²⁸ CD IX, 478, br. 389 od 17. srpnja 1329.

²⁹ "*Populus*" je, da se tako izrazimo, tehnički termin koji i inače rado upotrebljava upravo ban Stjepan, npr. u privilegiju o osnivanju Jablanca (CD IV, 472, br. 409 od 1251. god.) opetovano se spominju *populi Arbensis insulae, populos congregare, utilitas populi ibi commorantis*.

Ova je odredba od velikoga pravno-povijesnoga značenja. U ovome kratkome priopćenju nemoguće je čak samo nabrojiti probleme koje ona otvara, a kamoli ući u njihovu podrobniju analizu. Neka nam bude bar dopušteno da istaknemo ono najvažnije, tj. ulogu cjelokupnoga građanstva, *communis populus* u postupku protiv kradljivaca i tužitelja koji lažno optužuje. U odredbi se kaže da građanstvo "svjedoči" (*faceret testimonium*). Ali, pri tome se ne smije pod svjedočenjem shvatiti ono što se pod tim pojmom smatra danas. Riječ je ipak o gradskoj skupštini koja se saziva u povodu zločina krađe i lažne optužbe. Svjedoci u pravom smislu riječi bit će, dakako, samo oni koji su zločinca uhvatili na djelu, a to npr. kod krađe mogu biti samo oni koji su krađu na ovaj ili onaj način prisustvovali. Gradska skupština dakle nije uopće "svjedok" zlodjela - a ipak u odredbi stoji da protiv zločinca "svjedoči" narod, *communis populus*. Mislimo da ne bi smjelo biti sumnje da je ovdje riječ o tome da se želi čuti globalno mišljenje o osobi optuženoga npr. u smislu: "on nam je i inače poznat kao krajnje nepouzdana osoba koja svojim neprihvatljivim ponašanjem stalno unosi nemir u Križevce" - i "zato je najbolje da se udalji iz Križevaca". Ako se odredba promatra s toga stajališta, onda ona ima stanovitve značajke "narodnog suda". *Communis populus* ima dakle ovdje kvazisudsku ulogu, analognu onoj starijeg tipa anglosaksonske porote, pri čemu se osnovna ideja sastoji u garanciji da vlast neće olako donositi odluke tjeranja iz grada. Kad ne bi bilo ove odredbe, ona nekolicina križevačkih građana koji se nalaze na čelu općine mogla bi se poslužiti izgonom iz grada onih sugrađana koji su s njima u neprijateljstvu. Sastavljač odredbe očito pretpostavlja da će križevačka skupština građana biti najbolja brana protiv zloupotrebe vlasti u osobne svrhe. Ipak je veliko pitanje ne nadmašuju li negativne strane ovakvog "narodnog suda" pozitivne.

S tim je u vezi i pojam "hvatanja na djelu". Mislimo da nećemo nimalo pogriješiti ako pretpostavimo da je jedan od elemenata hvatanja na djelu vika oštećenoga - poznata u tako reći svim srednjovjekovnim pravnim sustavima, u Vinodolu npr. s "pomagajte" - kojom se pozivaju u pomoć susjedi, i, što je još mnogo važnije, postupku hvatanja zločinca pridodaje element javnosti. Inače bi se samovlasno hvatanje osumnjičenog sugrađanina moglo izroditi u podmuklo vrebanje osobnih neprijatelja.

Ova odredba križevačkog privilegija ukazuje se dakle kao važna i zanimljiva karika između karolinškog i kasnosrednjovjekovnoga krivičnog postupka. Ona bi sama za sebe zaslužila monografsku obradu. U ovom priopćenju nismo mogli ni dotaknuti probleme koje izazivaju termin "*calumniator*" i "*cum pudore*".

6. Križevačka je samouprava bila na mnogo višoj razini od većine ostalih slavonskih privilegiranih gradova. Prema privilegiju iz 1252. god. križevački je gradonačelnik, *maior ville*, sudio ne samo sve sporove među križevačkim građanima nego je sudio i "strancima" u svim kaznenim predmetima, ako se zločin dogodio na području grada Križevaca. Isto tako gradonačelnik je sudio i u sporovima među križevačkim građanima i strancima, ako je u skladu s uobičajenim načelima o nadležnosti spor trebalo riješiti u Križevcima. Pri tome se stranac mogao pozvati samo na svjedoke građane Križevaca. Naprotiv, prema privilegijima za Varaždin (1220.),³⁰ Viroviticu (1234.),³¹ Petrinju

³⁰ CD III, 186, br. 161.

³¹ CD III, 422, br. 367.

(1240.),³² Samobor (1242/1243.),³³ Jastrebarsko (1257.)³⁴ i Bihać (1279.)³⁵ njihov je gradonačelnik samostalno sudio samo sporove između njihovih građana, s time da je sporove sa strancima npr. u Varaždinu sudio gradonačelnik (*rihtardus*) zajedno s predstavnikom županijske vlasti (*comes curialis*), a u Bihaću gradonačelnik (*villicus*) zajedno sa sucem kojeg je kralj posebno određivao. A to nije sve. Prema Vukovarskom privilegiju (1231.)³⁶ gradonačelnik (*maior ville*) nije samostalno sudio čak ni sve predmete među građanima jer je zločin proljevanja krvi (*effusio sanguinis*) sudio zajedno s predstavnikom vukovarskog kastruma (*ianitor castri*), a slično je bilo i prema privilegiju za Krapinu.³⁷

Jedino su zagrebački Gradec (1242.)³⁸ i Koprivnica (1356.)³⁹ imali još bolji položaj od Križevaca jer prema privilegijima izdanim tim gradovima, njihova građanina mogao je protivnik tužiti samo pred gradskom vlašću.

Glavna je, dakle, značajka privilegija za Križevce puna sudska samostalnost gradskih vlasti. S tim je u svezi i odredba toga privilegija po kojoj *a potestate (...) comitis Crisiensis omnino duximus eosdem eximendos, ex nunc idem comes Crisiensis nec iudicare neque descendere super eos teneatur*, tj. potpuno ih oslobađamo (tj. križevačke građane) od vlasti križevačkog župana pa ih odsada taj križevački župan ne može suditi niti odsjedati kod njih.

Dakle, Križevci dobivaju 1252. god. puni imunitet u odnosu na križevačkog župana. Bi li to bila glavna značajka gradske slobode? Kad bi to bilo tako, onda bi to značilo da Varaždin, za koji su sačuvani vjerodostojni privilegiji iz 1220. i 1242. god.⁴⁰ nije do sredine XIV. stoljeća bio "pravi" grad, jer znamo da je on izuzet ispod vlasti varaždinskog župana tek privilegijem Ludovika I. od 13. lipnja 1357.⁴¹ Uostalom, upravo smo spomenuli i slučaj Vukovara, gdje u najvažnijim sudskim predmetima zajednički sude gradonačelnik i kaštelan.⁴² Prostor nam ne dopušta ući u detaljniju analizu položaja ostalih privilegiranih gradova, tj. onih koji su u XIII. stoljeću nazivaju "libera villa" - za

³² CD IV, 123, br. 113.

³³ CD IV, 164, br. 149.

³⁴ CD V, 51, br. 577.

³⁵ CD XII, 665, br. 449.

³⁶ CD III, 346, br. 304.

³⁷ CD XI, 344, br. 261 od 21. ožujka 1347.

³⁸ CD IV, 172, br. 155.

³⁹ CD XII, 363, br. 280.

⁴⁰ Ovdje ne možemo ulaziti u pitanje vjerodostojnosti privilegija za Varaždin iz 1209. god. kao ni u okolnost da je Bela IV. 1242. god. potvrdio privilegij za Varaždin što ga je dao Belin brat Koloman, a ne svoj vlastiti privilegij iz 1220. god.

⁴¹ CD XII, 427, br. 316.

⁴² Spomenimo usput da N. Klaić, n. dj. (bilj. 3), 305 pogrešno interpretira privilegij za Vukovar. Po njoj vukovarski načelnik "sve parnice, osim proljevanja krvi, sudí zajedno s kaštelanom" (dakako, da privilegij određuje upravo obratno, što je, uostalom, i jedino logično). I, navodno, "Koloman obećaje da nitko između njih (tj. Vukovarčana) neće biti osuđen bez presude redovnog suda" (riječ je o tome da Koloman obećava da državna vlast neće bez presude suda odvlačiti (*extrahere*) vukovarske građane i tom prilikom ih vezati (*ligatum aut venctium*)).

razliku od nepriviligiranih "villa", ali, kada članovi velikaške obitelji Baboneg 1344. god. dijele svoje posjede, "villa Jaztrebarzka" (a ne *libera villa!*) pripada jednom članu obitelji, a za "*liberae villae*" Perna i Kerezina spor se rješava zakletvom. Pa ipak znamo za Pernu da je ona od mladoga kralja Bele dobila "slobodu" još 1225. god.⁴³ Ona je dakle bez obzira na svoju "slobodu" došla pod vlast velikaške obitelji Baboneg. Uostalom i Samobor, slobodan od 1242. god., doživio je 1272. god. to da ga je kralj Stjepan darovao jednome od Babonega.⁴⁴ Kad bi se radilo o nekom umanjenju "slobode" Perne i Samobora, sigurno bi građani žestoko prosvjedovali, a nemoguće je da i darovatelj, kralj Stjepan, ne bi pokušao dokazivati nekom pravnom doskočicom da je darovanje slobodnoga (kraljevskog) grada barem u ovom slučaju iznimno dopušteno. Kako svega toga nema, treba zaključiti da sloboda nekoga privilegiranog grada nije isključivala ni stano vitu vlast županijskog komesa ni prenošenje prava nad tim gradom nekom velikašu. Dakle, nepostojanje vlasti kaštelana neke kraljevske utvrde (kastra) ili comesa neke županije nije bitna značajka nekog privilegiranoga grada.

Naprotiv, bitna je značajka privilegiranoga grada vlastito sudovanje,⁴⁵ bilo ono ograničeno, kao u slučaju Varaždina i mnogih drugih, bilo potpuno, kao u slučaju Križevaca, bilo još mnogo više izraženo, kao u slučaju zagrebačkoga Gradeca.

Ali, to nije jedini sadržaj gradske slobode. Ona se u pravilu sastojala od većih ili manjih oslobođenja od carina, maltarine, poreza i podavanja i prenošenja na grad punoga vlasništva nad dodijeljenim zemljištem, koje se u smislu postglosatorske doktrine može označiti kao *dominium directum*. Prema tome, utvrđivanje granica gradskoga područja u privilegiju ima mnogo veće značenje nego što se čini na prvi pogled. Na dodijeljenom teritoriju kralj odustaje od svoga vlasničkog prava i prenosi ga na grad i građane, iz čega slijedi da se kralj odrekao prava da raspoláže zemljištem osobe umrle bez potomaka i da ga daruje nekome svom sljedbeniku.

Kao posljedica toga proizlazi i pravo križevačkoga građanina koji nema potomaka da oporukom raspodijeli ne samo svoje pokretnine nego i nekretnine - dakako samo one na području grada: "Oni koji umiru bez potomaka neka ostave sva svoja dobra kome god hoće." Znači li to da križevački građanin može ostaviti nekretnine i nekom koji živi izvan Križevaca i koji nije križevački građanin? Mislimo da ne može i da je odredba eliptički sastavljena, jer se smatralo samo po sebi razumljivim da križevačke zemlje mogu pripadati samo križevačkim građanima i samome gradu ili barem samo onima koji naslijedivši nekretnine u Križevcima izraze ujedno i spremnost da žive u tom gradu. U daljnju analizu ne može se ovdje ulaziti jer bi nas to predaleko odvelo.

⁴³ CD III, 252, br. 225,

⁴⁴ CD V, 639, br. 85.

⁴⁵ N. Klaić, n. dj. (bilj. 2), 54 smatra da se "nakon primitka privilegija varoš s čitavim svojim teritorijem izdvaja iz županijske organizacije, a sudac (...) postaje jedina vlast na području varoši" s time da "na početku XIII. st. sudac još nema *ius gladii* (...), ali ga kasnije dobiva". Svakako se ne može reći za Jastrebarsko i Bihać da su dobili privilegij "na početku XIII. st.", jer su privilegiji izdani odnosno potvrđeni 1257. za prvi, a 1279. god. za drugi grad, da i ne govorimo o Kraptini koja je dobila gradsku slobodu sredinom XIV. stoljeća.

Riassunto

ALCUNE PARTICOLARITÀ DEL PRIVILEGIO CONCESSO A KRIŽEVCI

Lujo Margetić

Il privilegio concesso a Križevci il 24 aprile 1252 dal bano Stefano contiene alcuni elementi che lo differenziano da altri privilegi concessi nel secolo XIII dal potere pubblico nell'Europa centrale e sud-orientale.

Una di queste norme specifiche vieta l'entrata ai "marturinarii" nell'appena fondata città di Križevci, cioè alle persone libere che coltivavano la terra più o meno vicino a Križevci e che versavano un tributo speciale chiamato appunto marturina. L'autore tenta di trovare la risposta al problema dell'assenza di tali proibizioni nelle altre città della Slavonia. L'autore reputa che il castrum di Križevci come uno dei più importanti bastioni militari sulla strada che attraverso la Slavonia portava dall'Ungheria al mare, era designato ad essere la base principale militare del bano ma che il re non voleva permettere il trasferimento in città ai dipendenti dei vicini possessori.

Nel privilegio inoltre è molto pronunciato il ruolo del *communis populus* che tra l'altro, "testimoniava" se qualcuno degli abitanti di Križevci era un ladro o una persona che sollevava delle false accuse. Dopo una simile "testimonianza" il delinquente veniva cacciato dalla città. La norma aveva anche lo scopo di tutelare la cittadinanza che in tal modo aveva la garanzia che il potere cittadino non avrebbe emesso con leggerezza la misura d'espulsione dalla città. Questa norma rappresenta un importante anello di collegamento tra la procedura criminale carolingia e quella del tardo Medioevo.

Il borgomastro di Križevci aveva inoltre maggiori poteri nel giudicare indipendentemente in tutti i procedimenti civili e penali anche gli stranieri se il crimine era stato commesso su territorio cittadino. La maggior parte delle altre città della Slavonia in questi casi avevano diritti minori (p. es. Varaždin, Vukovar, Samobor ecc.). Soltanto Gradec e più tardi Koprivnica si trovavano in una situazione migliore. A ciò è collegata la norma secondo la quale il comes del castrum di Križevci non aveva alcuna autorità sulla città di Križevci, a differenza di p. es. Varaždin, che era stata liberata dal potere del comes appena nel 1357.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS

Ivan KAMPUŠ

Ivica PRLENDER

Tomislav RAUKAR

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ul. Ivana Lučića 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 140 kuna

Izdanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Garićgradska 6 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, travanj 1997.